

## ОБРАЗОВАЊЕ ЗА РОДНУ РАВНОПРАВНОСТ\*

С обзиром на улогу образовања у отварању нових перспектива у избору начина живота и конструисању форми и садржаја родних идентитета, остваривање родне равноправности није могуће без интегрисања родне перспективе у наставне планове и наставне садржаје. Отуда проистиче оправданост намере ауторки – Драгана Стјепановић-Захаријевић, Данијеле Гавриловић, Невене Петрушић, Горане Ђорић, Наталије Жунић и Татјане Обрадовић-Тошић – да се анализом родно осетљивих садржаја у образовном материјалу за основну и средњу школу утврди њихов значај за разумевање односа (не)равноправности полова с обзиром на „моћ“ коју имају у процесу социјализације у њиховој (ре)продукцији.

Теоријски ваљано и методолошки промишљено, прегледно и зналачки, ауторке су истражиле и анализирале проблем који је социолошки релевантан и друштвено изузетно актуелан. Резултат њиховог рада су две публикације – *ОБРАЗОВАЊЕ ЗА РОДНУ РАВНОПРАВНОСТ – Анализа наставног материјала за основну и средњу школу* и *ОБРАЗОВАЊЕ ЗА РОДНУ РАВНОПРАВНОСТ – Анализа наставног материјала за Грађанско васпитање*. У њима су представљени резултати анализе родног садржаја одабраног наставног материјала који се користи у основном и средњем образовању у Србији. Анализа уџбеника и наставних програма са аспекта родне равноправности спроведена је уз институционалну подршку Управе за родну равноправност Министарства рада и социјалне политике Владе Републике Србије, а део је пројекта „Јачање улоге цивилног друштва у креирању политика и праксе за смањење сиромаштва“, који имплементира програм Уједињених нација за развој (UNDP) уз финансијску подршку Делегације Европске уније у Србији. Истраживање су спровели Мена Group и Одбор за грађанску иницијативу из Ниша.

Циљ анализе био је да се обезбеди емпиријска евиденција на којој ће се засновати препоруке за повећање родне осетљивости образовног материјала у основним и средњим школама, а у складу са *Националном старатегијом за побољшање положаја жена и унапређивање родне равноправности (2009/2015)* и *Закључним коментарима CEDAW Комитета за елиминацију дискриминације жена за Србију*.

**Прва публикација, *Образовање за родну равноправност – Анализа наставног материјала за основну и средњу школу***, бави се анализом родног садржаја образовног материјала за предмете у основном образовању – *Свет око нас, Природа и друштво, Биологија, Географија* и предмете у средњошколском образовању – *Социологија и Устав и права грађана*. Састоји се од шест поглавља.

---

\* Приказ књига: Драгана Стјепановић-Захаријевић, Данијела Гавриловић, Невена Петрушић (2010) *Образовање за родну равноправност – Анализа наставног материјала за основну и средњу школу*. Београд: Програм Уједињених нација за развој, стр. 132.  
Горана Ђорић, Наталија Жунић, Татјана Обрадовић-Тошић (2010) *Образовање за родну равноправност – Анализа наставног материјала за Грађанско васпитање*. Београд: Програм Уједињених нација за развој, стр. 146.

У првом поглављу представљен је нормативни оквир анализе који обухвата међународне и европске<sup>1</sup> и домаће<sup>2</sup> стандарде родне сензитивизације образовања.

Друго поглавље се односи на друштвену позадину и теоријску и методолошку основу пројекта. Описан је поступак родно осетљиве анализе садржаја уџбеника чији резултати треба да чине основу за формирање препорука које ће бити доступне кључним актерима у области увођења родне равноправности у образовне политике, са циљем да се: избегну родни стереотипи, обогати школски програм садржајима који се односе на друштвени допринос жена, нарочито кроз историју и културу; промовише концепт родне равноправности и значај женских људских права; уведе употреба родно осетљивог језика у школски програм и иницира стандардизација језика кроз надлежне институције.

Анализа родно осетљивог садржаја образовног материјала састоји се од *главног дела* – анализе заједничке за све уџбенике и *специфичног дела* – анализе сваког од уџбеника у односу на конкретан тематски садржај. Фазе опште анализе су: дефинисање теоријског оквира анализе, квалитативна анализа материјала који се описује (преглед анализираниог материјала, идентификација делова који ће бити анализирани, препознавање и селекција релевантног родног садржаја, опис релевантног родног садржаја), квантитативна анализа материјала који је одабран (пребројавање) и интерпретација резултата у односу на постављене циљеве.

Теоријски оквир за родно осетљиву анализу уџбеника је двострук. Први део оквира представља општа анализа родних разлика и неравноправности, а други део узима у обзир начин на који садржај уџбеника може бити перципиран од стране читалаца/ученика.

Јединица посматрања у анализи је дефинисана као „семантичка целина са родно осетљивим садржајем“ (реченица, слика, илустрација). Свака јединица посматрања описана је низом карактеристика (променљивих), које су одређене сходно циљевима анализе. Карактеристике јединице посматрања дефинисане су у односу на: *особине ликова* (да ли су субјекат или објекат у реченици, ког су пола, да ли се ради о познатој особи или не, број особа); *језик* којим је описана јединица посматрања (да ли је родно осетљив, родно неутралан или родно стереотипан); *улоге* и *активности* субјекта и објекта; *контекст* у коме се обавља активност (породични, школски, професионални, формалан, неформалан); *личне особине* субјекта и објекта, као и ствари које указују на стереотипне личне особине (нпр. плава и розе одећа); *достигнућа* субјекта и објекта; *састав породице* (уколико је субјекат реченице породица).

Оваква анализа образовног материјала омогућава да се утврди: квантитативна заступљеност жена и мушкараца (дечака и девојчица) у анализираним материјалима; квантитативна заступљеност родно осетљивог наспрам родно стереотипног

<sup>1</sup> Конвенција о елиминисању свих облика дискриминације жена из 1979. године (CEDAW), Стратегија окренута будућности у погледу унапређивања положаја жена која је усвојена на Трећој Светској конференцији о женама одржаној у Најробију, Пекиншка декларација и Платформа за акцију, усвојене на Четвртој конференцији о женама одржаној у Пекингу итд.

<sup>2</sup> Устав Републике Србије, Закон о основама система образовања и васпитања из 2009. године, Закон о уџбеницима и другим наставним средствима, Закон о равноправности полова Републике Србије из 2009. године, Национална стратегија за побољшање положаја жена и унапређивање родне равноправности 2009-2015, Национални миленијумски циљеви развоја у Републици Србији из 2006. године.

језика и квалитативна заступљеност жена и мушкараца (дечака и девојчица) у анализираном материјалу (*породичне улоге и односи* у којима су мушкарци и жене претежно представљени; *професионалне и друге активности* у којима су мушкарци и жене типично представљени; *узори дечака и девојчица*; *особине личности* које се везују за жене и мушкарце и како се оне вреднују; представљање жена и мушкараца (дечака и девојчица) у односу на своје *когнитивне способности и достигнућа*).

У трећем, четвртном и петом поглављу анализирани су програми и уџбеници за предмете: *Свет око нас, Природа и друштво, Биологија, Географија, Социологија и Устав и права грађана*.

Основни налази и препоруке за интегрисање родне перспективе у наставне садржаје приказани су у шестом поглављу и показују да процес увођења родне перспективе у програме и образовне материјале није ни издалека завршен. Наиме, иако се у појединим уџбеницима (нарочито за млађи узраст) примећује очити напредак, има и таквих образовних материјала код којих ова перспектива потпуно изостаје (образовни материјал за средње школе).

Анализа указује на то да „уродњавање“ *наставних програма* треба да представља први корак са циљем доследног увођења родне перспективе у уџбенике и образовне процесе. Други корак јесте *родна перспектива* као један од критеријума за одобравање уџбеника, а такви напори већ постоје.

Основни налази анализе су: питања релевантна за разумевање односа (не)равноправности полова експлицитно се не појављују као тема ни у једном од анализираних наставних програма; велики број предложених тема у садржају наставних програма дозвољава конкретизацију с обзиром на питања релевантна за разумевање односа (не)равноправности полова – аутори/ауторке уџбеника то могу, али и не морају да учине, уколико се то експлицитно не захтева наставним програмом; у садржају анализираних уџбеника нема посебних тема које се односе на питања важна за разумевање односа (не)равноправности полова; родно релевантни садржаји су ипак присутни у уџбеницима и приручницима и могу се анализирати дуж димензија које су описане у теоријско-методолошком оквиру истраживања; квантитативно присуство мушких и женских ликова је веома неуједначено – и на сликама и у тексту представљено је знатно више мушких него женских ликова; посебно је неуједначен број знаменитих личности представљених у уџбеницима, као и број цитата аутора и ауторки (претежно су цитирани мушкарци); знамените личности из прошлости које обележавају значајне моменте у историјском развоју јесу мушкарци; преци и потомци су најчешће представљени преко мушких сродника; највећи помак у деконструкцији родно стереотипних улога направљен је у уџбеницима од 1. до 4. разреда основне школе (*Свет око нас, Природа и друштво*); димензије у којима је постигнут значајан допринос односе се на „рушење“ родних стереотипа о подели кућних послова између мушкараца и жена и о типичним мушким и женским особинама; видан је и покушај употребе родно осетљивог језика; жене су у односу на мушкарце несразмерно представљене као кључни носиоци послова у домаћинству и као брижне супруге и мајке са типично „женским“ особинама; у приличном броју анализираних уџбеника систематски је употребљаван родно стереотипан језик; садржаји кроз које се перпетуирају стереотипне улоге полова односе се на представљање професионалних улога; професије, сфера рада и руководећи положаји су готово ексклузивно представљени кроз мушке ликове – изузетак су такозвана „женска“ занимања: учитељице, васпитачице, медицинске сестре, чистачице и слично; уџбеници јасно заговарају модел „нуклеарне,

потпуне, хетеросексуалне“, сродничке породице засноване на браку, као супериорни модел за рађање и одгајање деце.

Након анализе, на крају публикације, тим који је спровео анализу осмислио је *препоруче* за ауторе/ауторке уџбеника, Завод за унапређивање васпитања и образовања (ЗУОВ) – Центар за професионални развој запослених у образовању и Центар за развој програма и уџбеника, Министарство просвете, Национални просветни савет, стручна удружења наставника/наставница, као и за Управу за родну равноправност при Министарству рада и социјалне политике Републике Србије.

**Друга публикација – Образовање за родну равноправност – Анализа наставног материјала за Грађанско васпитање**, представља резултате анализе образовног материјала за предмет *Грађанско васпитање* из перспективе родног садржаја наставног плана и програма, приручника за наставнике/наставнице и скривеног програма који се манифестује кроз реализацију наставе. Састоји се од осам поглавља.

У првом поглављу представљен је процес институционализације *Грађанског васпитања* у Србији од 2001. године. Представљени су стандарди родне сензитивизације образовања – међународни, европски и домаћи. У међународним документима на светском и европском нивоу, као и у документима на националном нивоу посвећеним унапређивању родне равноправности, образовање је препознато као једно од кључних подручја деловања.

У другом поглављу представљен је теоријски оквир за анализу родног садржаја наставног материјала и описан је метод анализе – квалитативна, квантитативна и тематска анализа наставног материјала. У оквиру читавог пројекта анализирано је укупно 20 уџбеника и приручника. Основни циљ анализе је креирање емпиријске основе за унапређивање наставних материјала с обзиром на њихов родни садржај, а не евалуација појединих уџбеника/приручника и њихових издавача. Јединица посматрања у анализи је дефинисана као у првој публикацији. Један од основних циљева анализе био је да се обим, разноврсност и усмереност родног садржаја анализираних материјала (дефинисаног кроз аналитичке димензије) квантификује (у мери у којој је то могуће) и на тај начин што више сузи простор за доношење закључака на основу утисака, искуства и ставова аналитичара/аналитичарки. Имајући у виду такав циљ обављена је квантитативна и квалитативна анализа као у првој публикацији.

У следећа три поглавља детаљно су изложени резултати анализе образовног материјала за Грађанско васпитање – од I до IV разреда основне школе, од V до VII разреда основне школе и од I до IV разреда средње школе. Свако од ових поглавља садржи резултате анализе наставних планова и програма и квантитативне и тематске анализе приручника.

Најпре су наведени приручници од I до IV разреда основне школе, а потом је урађена квантитативна анализа присуства мушких и женских ликова и појављивања мушких и женских ликова у различитим улогама и различитим активностима. Након тога анализирани су личне особине представљених мушких и женских ликова, односи између представљених ликова, представљање породице, употреба језика и модел успеха и постигнућа за мушкарце и жене. Главни налази су да је родна анализа наставних планова и програма од I до IV разреда основне школе показала да се теме прописане програмом могу у приручницима и у конкретној реализацији програма употпунити родним аспектом развоја личности и социјалног учења. Наводи се закључак да уџбеници за млађи узраст основне школе у великој мери мењају стереотипну

патријархалну слику света и уводе принципе родне равноправности у многе сегменте наставног материјала, а да би наставни материјал одсликавао постављени циљ предмета потребно је уложити додатни напор у демонтирању родне стереотипизације породичних улога кроз које ученици/ученице уче и обликују своје понашање. Такође се истиче да би додатни напор требало уложити и у разбијање стереотипа о личним особинама представљених мушких и женских ликова.

Након тога наведени су приручници од V до VII разреда основне школе а потом је урађена квантитативна анализа – квантитативно присуство мушких и женских ликова, квантитативно појављивање мушких и женских ликова у различитим улогама и различитим активностима, личне особине представљених ликова, односи између представљених ликова, употреба језика, модел успеха и постигнућа за представљене ликове, познате особе – узор. Главни налази су да постоји велика разлика између приручника за од I до IV разреда и приручника од V до VII разреда с обзиром на укљученост родно осетљивих садржаја у наставне материјале. Жене, женски ликови, њихове активности и проблеми њиховог друштвеног ангажовања скоро су потпуно искључене из тематике којом се ови приручници баве. Због тога се сматра да је потребно потпуно редефинисање наставних планова и програма, као и осталог наставног материјала за више разреде основне школе, како би предмет Грађанско васпитање одговорио циљевима.

Резултати анализе приручника од I до IV разреда средње школе приказани су у петом поглављу. Квантитативна анализа била је иста као за приручнике од V до VII разреда основне школе. Главни налази су да ниједан анализирани план и програм не садржи тему која се на директан начин бави односима родне (не)равноправности, али велики број програмских задатака и предложених тема даје простора за укључивање родно релевантних садржаја. Квантитативна анализа приручника је показала веома мали број представљених женских ликова. У закључку тематске анализе предложено је где и на који начин је могуће приручнике додатно обогатити родним садржајима, у складу са анализом наставних планова и програма.

У шестом поглављу су представљени поступак и резултати анализе *скривеног програма* јер се Грађанско васпитање заснива на *Приручницима за наставнике* и реализује се кроз радионичарске активности а оваква реализација наставе проширује простор за субјективну интерпретацију наставног материјала. Анализа скривеног програма у реализацији наставе Грађанског васпитања, с обзиром на њен родно осетљиви садржај, дала је следеће резултате: уочено је да и наставници/наставнице и ученици/ученице имају већ изграђене стереотипе о родним улогама и особинама ученика – дечака и девојчица; мали број наставника/наставница препознаје родне стереотипе – само прате текст радионице и остварују њен експлицитни циљ, док стереотипи остају „непримећени“.

У седмом поглављу сумирани су резултати, након чега у осмом поглављу следе препоруке засноване на тим резултатима. Препоруке су за: ауторе/ауторке уџбеника, Завод за унапређивање васпитања и образовања (ЗУОВ), Центар за развој програма и уџбеника, издаваче уџбеника, Национални просветни савет, Министарство просвете, стручна удружења наставника/наставница српског језика и других језика у употреби у настави у Републици Србији, стручна удружења у области друштвених наука и хуманистичких дисциплина, активне наставника/наставница, школске одборе, савете родитеља, Управу за родну равноправност и Министарство рада и социјалне политике.

Посебан значај ових публикација огледа се у томе што се ауторке не задржавају само на дескрипцији постојећег стања, већ износе сопствена виђења решавања проблема и отклањања недостатака образовних садржаја. Оне дају читав низ препорука заинтересованим актерима и институцијама у циљу развијања хуманог, демократског и отвореног друштва. Публикације пружају систематичан увид у актуелно поље истраживања, али и у поступак анализе садржаја, те их препоручујемо не само научној и стручној јавности, већ и студентима који се припремају за самостални истраживачки рад.